

УДК 349.3

<https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.14>

orcid.org / 0000-0002-0883-9869

© Коваленко О.О., 2023

О.О. Коваленко

КОНЦЕПТ «ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ»

O. Kovalenko

THE CONCEPT OF «THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION»

Анотація. Метою цієї статті є характеристика сучасного концепту «право на соціальний захист». Автор відзначає, що якщо раніше соціальний захист сприймався як комплекс, система заходів від негативних наслідків економічного характеру, що позначався на соціально незахищених категоріях населення, то зараз, під час війни й після, очевидно, що ризик потрапити до тих категорій, хто потребує соціального захисту має кожен українець. Наголошується, що розширення категорій громадян, які мають право на соціальний захист здійснилося за рахунок збільшення кількості громадян, що постраждали від збройної агресії й отримали статус внутрішньо переміщених осіб, а також осіб, які стали на захист нашої країни, виконуючи свій військовий чи посадовий обов'язок (зокрема поліцейську діяльність), наражаючи себе на небезпеку, унаслідок чого збільшилась кількість підстав для застосування соціальної допомоги, пенсійного забезпечення за втратою годувальника, медичного, грошового, житлового забезпечення. Робиться висновок про зміну сучасного концепту права на соціальний захист через зміщення акцентів першопричин з економічних на причини воєнного характеру, які ще довгий час після війни будуть зумовлювати виникнення права на соціальний захист.

Ключові слова: соціальний захист, право на соціальний захист, пенсійне забезпечення, грошове забезпечення, медичне забезпечення, житлове забезпечення, пенсійне забезпечення за втратою годувальника, медичне забезпечення, житлове забезпечення, соціальна допомога, Національна поліція України, діяльність поліції.

Abstract. The purpose of this article is to characterize the modern concept of the «right to social protection». The author notes that if earlier social protection was perceived as a complex, a system of measures against the negative consequences of an economic nature that affected socially unprotected categories of the population, now, during the war and after, it is obvious that the risk of falling into those categories that need social protection every Ukrainian has. It is emphasized that the expansion of the categories of citizens who have the right to social protection expanded due to the increase in the number of citizens who suffered from armed aggression and received the status of internally displaced persons, as well as persons who defended our country while performing their military or official duty. communication (in particular, police activity), exposing oneself to danger,

as a result of which the number of grounds for applying for social assistance, survivor's pension, medical, monetary, housing support has increased. A conclusion is made about the change in the concept of the right to social protection due to the shifting of the emphasis of the root causes from economic to causes of a military nature, which will determine the emergence of the right to social protection for a long time after the war.

Key words: *social protection, right to social protection, pension security, cash security, medical security, housing security, survivor's pension security, medical security, housing security, social assistance, National Police of Ukraine, police activity.*

Постановка проблеми. Події 24 лютого 2022 року активізували наукові пошуки та практичну доцільність розгляду права на соціальний захист. Відбуваються різні науково-практичні заходи, присвячені соціальному захисту під час війни [1], адже саме розпочата війна в Україні стала тим чинником, який суттєво знизив рівень соціальної захищеності українців і вивів на перший план і без того гострі проблеми цієї площини, додавши нових, пов'язаних із втратою українцями своїх домівок.

Українська держава, що за Конституцією України визначила себе як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну, правову зіштовхнулася із необхідністю не тільки відстоювати свою незалежність, але й всіляко захищати свій народ, що постраждав від ворога, через систему соціального захисту.

Радою Європи в межах проєкту «Подальша підтримка розвитку соціальних прав людини в Україні» підготовлено звіт про оцінку потреб «Соціальні права в Україні під час війни», де зазначено: «Одним із викликів для України в умовах надзвичайно складної економічної ситуації, спричиненою збройною агресією Росії, залишається належне функціонування системи соціального захисту та підтримка постраждалих від війни осіб. Із початку її повномасштабного вторгнення в Україну перед системою соціального захисту поставало фактично два основних завдання: підтримання передбачених чинним законодавством соціальних виплат, допомог та пенсій, забезпечення надання соціальних послуг, а також надання підтримки внутрішньо переміщеним особам та особам, які постраждали від збройної агресії» [1].

Аналіз останніх досліджень. Хоча до початку повномасштабної збройної агресії росії в Україну право на соціальний захист було предметом науковців: В. В. Москаленка [3], О. В. Свистунової [4], М. Чорної [5], не зважаючи на таку актуальність проблематики, наукових робіт, які б розглядали право на соціальний захист та проблеми його реалізації після початку війни не так багато. Зокрема це робота О. С. Прийменка [6], С. М. Синчук [7]. Цього надзвичайно замало, адже саме зараз і після закінчення війни питання вмісту, смислового значення «право на соціальний захист» є центральним для права України, бо саме від нього потрібно буде відштовхуватись, щоб забезпечити тих українців, які цього потребують. А їх стало значно більше порівняно з періодом до

24 лютого 2022 р., бо війна змусила 4,9 млн. осіб стати внутрішніми переселенцями [8]. Зазначене обумовлює вибір теми і мети цієї роботи.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою цієї статті є характеристика сучасного концепту «право на соціальний захист».

Виклад основного матеріалу. Право на соціальний захист закріплено на рівні Конституції України в її ст.46 [9]. Піднесення зазначеного права на конституційний рівень уже означає його непересічність і надзвичайну актуальність для нашого суспільства. І це цілком зрозуміло, адже варто погодитись із В. В. Москаленком, що «соціальний захист – невід’ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства» [3, с. 41]. Ця складова політики притаманна сучасним демократичним державам, які на перше місце ставлять людину та існують для її захисту.

Ст. 46 Конституції України визначила: «Громадяни мають право на соціальний захист, що містить право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [9]. Сміслові значення цього права неодноразово обговорювалося в науці, відштовхуючись від тлумачення поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», різниця яких вченими пояснювалась через філософські поняття загального та часткового, де саме соціальний захист відгравав роль загального й тлумачився, загалом, не зважаючи на різні доволі думки, як «система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив», а соціальне забезпечення – часткового, що позначає «практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду» [3, с. 42].

Відповідно, як зазначає С. М. Синчук, «уже тривалий період доктрина права соціального захисту не містить єдиного трактування змісту та обсягу однойменного права людини, яке закріплене в ст. 46 Конституції України. Наукова обґрунтованість зумовленості такого права потребами («соціальними потребами») людини не суперечить ч. 1 ст. Конституції України» [7, с. 52] При чому варто наголосити, що С. М. Синчук влучно зауважує, що «виникнення у житті особи обставин, які зумовили набуття статусу внутрішньо переміщеної особи, зазначеній концепції не суперечить» [7, с. 52–53]. І тут доречно наголосити, що саме війна запустила нову хвилю появи внутрішньо переміщених осіб. Саме внаслідок війни в Україні кількість застосування випадків реалізації права на соціальний захист збільшилась. І відбулося це через страшні події російського нападу.

Практична площина також надає аргументи для підтвердження висунутої гіпотези, адже статистика визначає підвищені запити на соціальний захист саме з боку внутрішньо переміщених осіб, поява яких обґрунтована саме бойовими

діями в країні. «В умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни, значне навантаження на держбюджет, виникнення в громадян цілого спектру нових потреб, які потребують своєчасного й ефективного реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування, Урядом вживаються заходи для забезпечення ефективного функціонування існуючої системи соціальної підтримки населення. Запроваджено надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам згідно з Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 (зі змінами). У 2022 році понад 2,3 млн внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд гривень» [8].

Варто згадати й таке наповнення соціального захисту, на яке спрямовує В. В. Москаленко, що соціальний захист – це «декларативне поняття, пов'язане зі стратегією соціальної держави. Поняття соціального захисту, що почало активно використовуватися в роки незалежності України було закріплене в Основному Законі нашої держави, порівняно із широко вживаним до 1991 року поняттям соціального забезпечення має таке специфічне навантаження, як захист від негараздів трансформаційного періоду, ризиків переходу від соціалістичної економіки до ринкової» [3, с. 42].

Але якщо раніше, у мирний час, соціальний захист сприймався як комплекс, система заходів від негативних наслідків економічного характеру, що позначався на соціально незахищених категоріях населення, то зараз, під час війни і після, очевидно, що ризик потрапити до тих категорій, хто потребує соціального захисту має кожен українець незалежно від його економічного стану, його статків. І ці ризики більші, страшніші ніж це стосувалося економічних негараздів у мирний час, бо прорахувати їх неможливо й кожної секунди ворожа ракета може вбити, скалічити, позбавити годувальника, сім'ї, позбавити житла тощо, чим створити підстави для реалізації права на соціальний захист для будь-кого.

Хоча звичайно, не варто випускати з поля зору і той факт, що саме внаслідок війни погіршилося й матеріальне становище українців: багато хто втратив роботу, бізнес і опинився за лінією малозабезпеченості, а отже і отримав право на отримання соціальної допомоги, яка призначається й виплачується малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України та з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід менший від прожиткового мінімуму для сім'ї.

А тому, як бачимо, є законодавстві і було розширено можливості щодо реалізації права на соціальний захист за рахунок розширення соціальних ризиків, адже Україна виконує своє призначення соціальної держави, основними завданнями якої, як справедливо наголошує О.В. Свистунова, є «створення умов

для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності та відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які із незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» [4, с. 81].

Разом із тим, розширення категорій громадян, які мають право на соціальний захист здійснилося і за рахунок збільшення кількості громадян, що стали на захист нашої країни, виконуючи свій військовий чи посадовий обов'язок, наражаючи себе на небезпеку (але, знов-таки, через війну). Зокрема мова йде про військовослужбовців і про збільшення соціальних ризиків, що дають підстави для пенсійного забезпечення за втратою годувальника, на чому влучно наголошує О. С. Прийменко [6, с. 86].

Також мова йде про поліцейських, які під час дії воєнного стану для здійснення поліцейської діяльності отримали додаткові повноваження: «у межах визначеної законодавством компетенції здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень» [10, п. 39 ч. 1 ст. 23], «здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, у тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху» [10, п. 41 ч. 1 ст. 23].

Очевидно, що війна також через розширення повноважень поліцейських під час виконання поліцейської діяльності й відповідно підвищення ризиків для їх життя і здоров'я внаслідок поводження із небезпечними об'єктами прямо пропорційно збільшила ризики соціальні. Таким чином, це збільшило ризики внаслідок яких поліцейські отримують право на соціальний захист у вигляді медичного, грошового, житлового забезпечення. Адже, наприклад, «особам, які звільнені зі служби в поліції й визнані особами з інвалідністю I групи внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків під час служби в поліції, або захворювання, одержаного під час проходження служби в поліції, і які згідно із законом визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов, житлові приміщення надаються позачергово» [11, ст. 96 ч. 2].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, саме збройна агресія росії проти України загострила нагальні проблеми щодо здійснення заходів підтримки українців через зростання підстав і кількості соціальних ризиків, що не існували в мирний період, чим змінила концепт права на соціальний захист, змістивши акценти першопричин з економічних на причини воєнного характеру, які ще довгий час після війни будуть зумовлювати виникнення права на соціальний захист.

Таким чином, саме в сьгоднішніх обставинах війни, кожен українець глибинно усвідомлює зміст права на соціальний захист під яким варто розуміти право претендувати на заступництво держави в питаннях відновлення порушених своїх нормальних умов існування, реінтеграції в нормальне, наскільки це можливо, життя із перспективою досягання або відновлення рівня задоволення соціальних потреб, опинившись в умовах, коли внаслідок об'єктивних обставин особа не в змозі самотійно попіклуватись про себе й забезпечити себе. Воночас варто акцентувати увагу: у науці стався парадокс, коли окремих випадок відобразив глибину, змістовність, наповнення загального поняття.

Література

1. У Києві відбувся круглий стіл, присвячений соціальному захисту під час війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/05/u-kyuevi-vidbuvsya-kruglyj-stil-prysvyachenij-soczialnomu-zahystu-pid-chas-vijny/>; 2. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>; 3. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце у в політиці соціальної держави. Наукові записки. Т.21 С. 41–44. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8399/Moskalenko_Sutnist.pdf?sequence=1&isAllowed=y; 4. Свистунова О.В. Соціальний захист громадян України як об'єкт конституційно-правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. №12. с.80-82. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/17.pdf; 5. Чорна М. сутність права громадян на соціальний захист. Підприємництво, господарство і право. 2019, 4. С.151-156. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/29.pdf>; 6. Прийменко О.С. Актуалізація правового регулювання у сфері соціального забезпечення в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 93-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (21 травня 2022 року). – Харків, 2022. – ТОВ «Видавництво Точка», віддруковано у ТОВ «Друкарня Мадрид» через ФОП Гобельовська Л. П. С. 85–87. 7. Синчук С.М. Право на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: лабіринти законодавчих змін. Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 93-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (21 травня 2022 року). – Харків, 2022. – ТОВ «Видавництво Точка», віддруковано у ТОВ «Друкарня Мадрид» через ФОП Гобельовська Л. П. С.52-55. 8. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>. 9. Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 10. Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану. Верховна Рада України. Закон України від 15.03.2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>. 11. Про Національну поліцію України. Верховна Рада України. закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.